

ლაზური მუსიკის ფესვები

ლაზეთი უძველესი ისტორიის მქონე მხარეა. ჯერ კიდევ ძველი წელთაღრიცხვის VI-I საუკუნეებში ის იყო კოლხეთის სამეფოს ნაწილი. ახალი წელთაღრიცხვის I-V საუკუნეებში ლაზეთი იხსენიება ლაზიკის სამეფოს სახელწოდებით. VI საუკუნიდან ლაზეთი ბიზანტიის შემადგენლობაში შედის. X საუკუნიდან, საქართველოს ცალკეული სამეფო სამთავროების ერთიან სამეფოდ ფორმირების უამს, ლაზეთის მცირე ნაწილი (დღევანდელი ხოფისა და ბორჩხის რაიონები) საქართველოს შემადგენლობაშია, დანარჩენი ლაზეთი კი — 1204 წლამდე ბიზანტიის შემადგენლობაში რჩება. 1204 წელს საქართველოს მეფეთ-მეფე თამარი ქმნის ტრაპიზონის იმპერიას და მის ნათესავს ალექსეი კომნენოსს აძლევს სამეფო ტახტს (ჯავახიშვილი, 1983: 246)¹.

ტრაპიზონის იმპერიამ ორსაუკუნენახევარი იარსება და 1461 წელს ოსმალეთის სულთანმა მეჰმეთ მეორემ დაიპყრო. ამ პერიოდიდან იწყება ლაზების თანდათანობითი გამუსულმანება. ტრაპიზონში მცხოვრები ლაზების ნაწილს მიაღებინეს ბერძნული ეროვნება და ინოვებოდნენ პონტოელ ბერძნებად. ლაზთა ნაწილი გამუსულმანების თავიდან ასაცილებლად გასომხდა, თუმცა დროთა განმავლობაში მაინც გამუსულმანდა და ჰემშინები ეწოდა. მიუხედავად ამისა შემიძლია ვთქვა რომ პონტოელების და ჰემშინების არამართო სიმღერა და ცეკვა, არამედ ტანსაცმელიც კი ლაზურია (ბანაში, 1988; ბანაში, 2015ა). გასათვალისწინებელია რომ თურქეთის მუსულმანი ქართველები ხშირად სომეხს ქრისტიანის სინონიმით იყენებენ. მათთვის სომხობა რწმენაა და არა ეროვნება (ჩოხარაძე, 2015).

1877-1921 წლებში ლაზეთის ნაწილი შედიოდა ჯერ მეფის რუსეთის, შემდგომ კი — დამოუკიდებელი საქართველოს შემადგენლობაში. მეფის რუსეთის ბატონობის დროს, 1877-78 და 1915-17 წლებში ლაზები არაერთხელ იქნენ დარბეულნი და ოსმალეთის შუაგულში რელიგიურ ნიადაგზე გადასახლებულნი. 1921 წელს კი ისტორიული ლაზეთი კვლავ თურქეთს გადაეცა. საქართველოში მხოლოდ სოფელი სარფი დარჩა, რომელიც 1926 წელს შუაზე გაიყო.

1880-1940-იან წლებში აფხაზეთში, კერძოდ ოჩამჩირის, სოხუმისა და გულრიფშის რაიონის არაერთ სოფელში ლაზები ბინადრობდნენ, რომელიც ისტორიული ლაზეთიდან იყვნენ ჩამოსახლებულნი. სამწუხაროდ, 1949 და 1951 წელს საბჭოთა კავშირის ხელმძღვანელმა იოსებ სტალინმა მათი დიდი ნაწილი ციმბირსა და ყაზახეთში გაასახლა

პონტოელ ბერძნებთან სოლოდ შესასრულებელ სიმღერებში ფარული მრავალხმიანობა² საკმაოდ ხშირია. მეტიც, გუდასტივრზე, რომელსაც „ცაბოუნას“ (*Tsabouna/Tsampouna*) უწოდებენ, ლაზური მრავალხმიანობა უღერს (ვიდეომაგ. 1-2; აუდიომაგ. 1-2). აქედან გამომდინარე, ვემხრობი პონტოელების ლაზურ წარმომავლობას. საკუთრივ ბერძნული და, ზოგადად, ევროპული გუდასტივრები (*Gayda/Gaida/Cornemuse*) ძალიან გასხვავდება ლაზურისგან, მათ შორის, პონტოს ბერძნულისგანაც. გაიდასა და კორნემუსს, ლაზური გუდასტივრებისგან განსხვავებით, დიდი საბანე ლულა გააჩნია, რომელიც ძირითად ტონს აორმაგებს ორი ოქტავით ქვევით (ვიდეომაგ. 3-4).

¹ ასევე, იხ. წყარო: https://en.wikipedia.org/wiki/Empire_of_Trebizond.

² ამ მოვლენას ქვემოთ შევხვები.

თუ კი პონტოს ბერძნების დიდი ნაწილი 1923 წლიდან საბერძნეთში ცხოვრობს, ჰემშინები დღემდე ლაზეთის ტერიტორიაზე სახლობენ. ამ პირობებში სრულად ცხადია, რომ ჰემშინთა სიმღერების მელოდიებიც და გუდასტირიც ლაზურია (ვიდეომაგ. 5; აუდიომაგ. 3). ეს მაშინ, როდესაც წმინდა სომხური სიმღერები და განსაკუთრებით სომხური გუდასტირი *Parkapzuk* მკვეთრად განსხვავდება ლაზურისგან (ვიდეომაგ. 6; აუდიომაგ. 4).

ლაზურ გუდასტირზე რომ ქართული მრავალხმიანობა უღერს, ამაში გვარწმუნებს მისი შედარება საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში არსებულ დასაკრავებთან (ვიდეომაგ. 7-9; აუდიომაგ. 5-9; სანოტო მაგ. 1-4). სხვათა შორის, გუდასტირის ტანს „გუდას“ უწოდებენ არამარტო ლაზეთში, არამედ საქართველოს სხვა მხარეებშიც, კერძოდ, ქართლში, რაჭაში, აჭარაში, ტაოსა და შავშეთში. სალამურების ჩასადებს კი „ნავი“, ასევე, ჰქვია ტაოში, კლარჯეთში, შავშეთსა და აჭარაში. მართალია, საქართველოს სხვადასხვა კუთხის გუდასტირებს შორის მცირეოდენი სხვაობა არის როგორც საკრავის აღნაგობაში, ისე დასაკრავებშიც, თუმცა ეს ლაზურ გუდასტირს ქართულისგან არ განასხვავებს, მაშინ როდესაც, სომხური და ევროპული გუდასტირები ქართულისგან, მათ შორის, ლაზურისგან, საკმაოდ განსხვავდება. თვლების რაოდენობა საქართველოს სხვადასხვა კუთხის გუდასტირზე, შემდეგნაირია: შავშურ ჭიბონზე 1/5 ან 3/5, ტაოურ ტიკზე 3/5, აჭარულ ჭიბონზე 3/5, ქართლურ და რაჭულ გუდასტირზე 3/6, ფშაურ სტირზე 1/5, ლაზურ და მესხურ გუდაზე კი 5/5. მამასადამე, გუდასტირზე თვლების ორივე მხარეს თანაბარი რაოდენობა ქართული ტრადიციისათვის დამახასიათებელი არ არის, მით უფრო, რომ პონტოური, ანუ ძველი ლაზური ცაბოუნაც 1/5 ან 3/5 თვლიანია. თვლების ტოლი რაოდენობა კი ხელს უწყობს ჰანგის გაერთხმიანებას, რადგან ასეთ შემთხვევაში დამკვრელს ორხმიანობის მუდმივად შენარჩუნებისთვის, დიდი ფიზიკური ძალისხმევა სჭირდება. მართალია ლაზური „გუდა“ ორხმიანია, თუმცა მასზე ერთხმიანობაა გაბატონებული, ორხმიანობა კი წყვეტილი ფორმით გვხვდება.

რაც შეეხება ქამანჩას, გუდასტირისგან განსხვავებით, ქამანჩის მხოლოდ ზოგიერთი ნაწილის სახელია ლაზური. ეს საკრავი საქართველოს არც ერთ კუთხეში არ გვხვდება და არც მისი ჰარმონიული ენაა ქართული მუსიკისთვის მშობლიური (ვიდეომაგ. 10) და ეს მაშინ, როცა ლაზური საგუდასტირე ჰანგებისთვის დამახასიათებელი კადანსები, ასევე, გვხვდება საქართველოს სხვა კუთხეების, მათ შორის, სამეგრელოსა და სვანეთის სიმღერებსა და დასაკრავებში (აუდიომაგ. 10; სანოტო მაგ. 5).

ლაზური მუსიკის ქართული ფესვები, ასევე, ვლინდება მისი სიმღერების მელოდიების შედარებისას საქართველოს სხვა კუთხეების სიმღერათა მელოდიებთან (აუდიომაგ. 11; სანოტო მაგ. 6-7) და ფარულ მრავალხმიანობაშიც. ფარული მრავალხმიანობა მიიღწევა როგორც კილოს დაბალი მეშვიდე საფეხურის ალებითა და აქცენტირებით (აუდიომაგ. 12-14; სანოტო მაგ. 8), ისე სიმღერის თითოეული კუპლეტის დასაწყისში აღმავალი ნახტომური სვლით (აუდიომაგ. 15-16; №9). ორივე შემთხვევაში ჩნდება შთაბეჭდილება, რომ თითქოს მთქმელი მონაცვლეობით ორ ხმას მღერის. ზოგჯერ საქმე გვაქვს ფარული მრავალხმიანობის ორივე ნიშნის ერთობლიობასთან და ამ დროს მრავალხმიანობის შეგრძნება კიდევ უფრო მძაფრდება (აუდიომაგ. 17-18).

რა თქმა უნდა, ლაზურ მუსიკაში იგრძნობა მუსლიმანური სიმღერის გავლენის კვალიც, პირველ რიგში, — სასიმღერო ერთხმიანობასა და იმგვარი მელიზმატიკის სიხშირეში, რომელიც ქართულს არ ახასიათებს. გარდა ამისა, ქამანჩის მაგალითზე სამომავლოდ შესაძლოა ბერძნულ გავლენაზეც კი ვისაუბროთ, თუმცა საქართველოს ისტორიისა და ლაზურ მუსიკაში არსებული არაერთი ქართული შრის გათვალისწინებით, მე და, ზოგადად, ქართველ ეთნომუსიკოლოგებს ლაზური მანინც ქართულ მუსიკის ნაწილად მიგვაჩნია.

მაშინ, როდესაც 1990-იან წლებამდე თურქეთში არათუ ლაზური ღონისძიებები, არამედ სკოლებში ლაპარაკიც კი აკრძალული იყო, საქართველოში, არაერთი რამ კეთდებოდა, კერძოდ: 1) ლაზური ცეკვები დადგა არაერთმა ქართველმა ქორეოგრაფმა; 2) 1954 წელს სარფში ჩამოყალიბებული ანსამბლი „ლაზეთი“ ხშირად ასრულებდა ლაზურ ხალხურ სიმღერებსა და ცეკვებს, 1970-იანი წლების ბოლოს კი საესტრადო ნიმუშებსაც (აუდიომაგ. 19-20). ანსამბლი მონაწილეობას იღებდა ოლიმპიადებზე და 1981 და 1987 წლებში გაიმარჯვა კიდევ; 3) ამავე პერიოდიდან სარფში იმართებოდა ლაზური დღესასწაულები „კოლხობა“ და „ქვაომხაზობა“. ამგვარად ლაზური ესტრადა პირველად საქართველოშია გაჩენილი. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ეს ყველაფერი მკვლევრებისა და სარფელების ხელით ხორციელდებოდა და არა ვინმე გარედან მოსულის (თუნდაც, მთავრობის) კარნახით.

ლაზური მუსიკის ქართულ ფესვებს ნაწილობრივ ჯერ კიდევ მეშვიდე სიმპოზიუმზე შევხვხ. ამ მოხსენებაში გაფართოებული და დამატებულია მთელი რიგი საკითხები და შეცვლილია აუდიო ნიმუშები. ასე რომ მსურველებს შეგიძლიათ თავისუფლად გამოიყენოთ მეშვიდე სიმპოზიუმის მოხსენებაში გამოყენებული აუდიო ჩანაწერებიც.

აუდიომაგალითები

1. პონტოს ბერძნული დასაკრავი „ცაბოუნაზე“. ჩანერილია 1930 წელს ოქტავე (მელფო) მერლიერის მიერ. კომპაქტდისკიდან „Pontus Şarkıları. 1930 Ses kayıtları“. CD 1 №26.
2. ლაზური საცეკვაო გუდაზე. ასრულებს აჰმეთ ჩაქირი. ბიროლ თოფალოღლუს კასეტიდან „ლაზეური“. 1 კასეტა B №2.
3. ჰემშინური „ჰორონი“ გუდაზე. უკრავს მუსტაფა დელიბაში. ფირფიტა გამოცემულია 1970 წელს უცნობი ფირმის მიერ. ჩანერის ადგილი უცნობია.
4. სომხური ინსტრუმენტული ჰანგი „პარკაბზუკზე“. ასრულებს სოლომონ ბაღდასარიანი. 1938 წლის ფირფიტა. გამოცემულია 1938 წელს აპრელევეკის ქარხნის მიერ. ჩანერის ადგილი უცნობია.
5. ლაზური საცეკვაო „ქიზმენდილ დანს“ გუდაზე. უკრავს სევდე თოფალოღლუ. ჩანერილია 1968 წელს სტამბულში პიტერ გოლდის მიერ (Gold, 1972).
6. აჭარული „განდაგანა“ ჭიბონზე. ჩანერილია 1952 წელს თამარ მამალაძის მიერ. ფირი 61 №8-7. თსუ ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი.
7. აჭარული „აბადელა“ ჭიბონის თანხლებით. ჩანერილია 1952 წელს თამარ მამალაძის მიერ. ფირი 61 №9. თსუ ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი.
8. რაჭული „მესტვირული“ გუდასტვირის თანხლებით. ასრულებს ზაქარია ერადე. ჩანერილია საქართველოს რადიოს მიერ 1940-50-იან წლებში.
9. ქართლური „ბერიკული საჭიდაო“ გუდასტვირზე. ასრულებს ლუარსაბ ჯიქური. ჩანერილია მცხეთის რაიონის სოფელ მისაქციელში 1964 წელს კახი როსებაშვილის მიერ. ფირი 161 №6. თბილისის სახელმწიფო კონსერვატორიის ქართული ხალხური მუსიკალური შემოქმედების ლაბორატორია.

10. ლაზური, მეგრული, სვანური, ქართლური, ხევსურული და კახური სიმღერა-დასაკრავების საკადანსო ფორმების შედარება.
11. ლაზურ-ქართლურ-მოხეური სიმღერების მელოდიების შედარება.
12. ფარული მრავალხმიანობა ლაზურ სიმღერაში.
13. ფარული მრავალხმიანობა პონტოს ბერძნულ სიმღერაში.
14. ფარული მრავალხმიანობა ჰემშინურ სიმღერაში.
15. ფარული მრავალხმიანობა ლაზურ სიმღერაში.
16. ფარული მრავალხმიანობა პონტოს ბერძნულ სიმღერაში.
17. ფარული მრავალხმიანობა ლაზურ სიმღერაში.
18. ფარული მრავალხმიანობა ჰემშინურ სიმღერაში.
19. საშა და იაშა ხორავების ლაზური საესტრადო სიმღერა „ქაქალაკი“. ასრულებს ანსამბლი „ლაზეთი“. ჩანერილია 1977 წელს ელგუჯა აბდულიშის მიერ. პირადი არქივიდან.
20. საშა და იაშა ხორავების ლაზური საესტრადო სიმღერა „ქაქალაკი“. ასრულებს ანსამბლი „ლაზეთი“. ჩანერილია 1977 წელს ელგუჯა აბდულიშის მიერ. პირადი არქივიდან.
21. საშა და იაშა ხორავების ლაზური საესტრადო სიმღერა „სარფი ფილფილ ფუქირა“. ასრულებს ანსამბლი „ლაზეთი“. სოლისტი ასიკო ხორავა. ჩანერილია 1977 წელს ასიკო ხორავას მიერ. პირადი არქივიდან.

ვიდეომასალები

1. პონტოს ბერძნული დასაკრავი ცაბოუნაზე. ასრულებს ალექს პაპადაკისი <https://www.youtube.com/watch?v=W1evXdE0hqg>
2. ლაზური საცეკვაო გუდაზე. ასრულებს ათიჩ გენჯოლლუ. ჩანერილია არშავის რაიონის სოფელ კორდელში 2014 წელს გიორგი კრავეიშვილისა და ნაზი მემშიშის მიერ. ვიდეო გადაიღო თამაზ კრავეიშვილმა.
3. საცეკვაო ბერძნულ გაიდასა და დარბუკაზე. ასრულებენ გიანის დობრიდისი და პანოს ზიქიდისი <https://www.youtube.com/watch?v=6Epii3e8XcQ&t=2s>
4. დასაკრავი ფრანგულ კორნემუსზე <https://www.youtube.com/watch?v=je2XpFXrFM8&t=5s>
5. ჰემშინური „ჰორონი“ გუდაზე. ასრულებს სელიმ ბოლუქებაში https://www.youtube.com/watch?v=tf_d9KAGKmk&t=41s

6. სომხური დასაკრავი პარკაპზუკსა და დოლზე. ჯარკაპზუკზე დამკვრელი ვლადიმირ სუმბათიანი <https://www.youtube.com/watch?v=yMVXs38bcQw&t=105s>
7. ჰემმინური ხორონი გადაღებული რამაზან ქოსანოლლუს მიერ https://www.youtube.com/watch?v=S_mMWWU1wAU&t=166s
8. აჭარული საცეკვაოები ჭიბონზე. ასრულებს გოჩა ირემაძე. აჭარის ტელევიზიის გადაცემა „ეთნოფორი“. ქედის რაიონის სოფელი დანდალო. 2019 წელი https://www.youtube.com/watch?v=QWi309M_vW8&t=460s
9. რაჭული მესტირული შალვა ჯაფარიძის სახელობის ანსამბლ „რაჭასთან ერთად“. გუდასტივრზე უკრავს ბაკურ ჩიკვილაძე <https://www.youtube.com/watch?v=bFzppkCD8U>
10. ლაზური სიმღერა „ამერი მეჯი მილუნ“ ქამანჩის თანხლებით. ასრულებს მეჰმედ აითაჩ. ჩანერილია არდაშენის რაიონის სოფელ ლერაში. 2014 წელს გიორგი კრავეიშვილისა და ნაზი მემიშიშის მიერ. ვიდეო გადაიღო თამაზ კრავეიშვილმა.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ბანაში, ნათე. (1988). *ეთნო-რელიგიური პროცესები ჩრდილო-აღმოსავლეთ ანატოლიაში*. თბილისი: მეცნიერება.
- ბანაში, ნათე. (2015ა). „ლაზთა ეთნოგენეზისა და ისტორიისათვის“. წიგნში: *ლაზები და ლაზეთი თურქეთის გამოცემებში*. გვ. 27-51, რედაქტორი მ. ჩუხუა. თბილისი: ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- ბანაში, ნათე. (2015ა). „ლაზეთში მცხოვრები ჰემმინები“. წიგნში: *ლაზები და ლაზეთი თურქეთის გამოცემებში*. გვ. 55-75. რედაქტორი მ. ჩუხუა. თბილისი: ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- კრავეიშვილი, გიორგი. (2020). *საქართველოს მონვეტილი კუთხეების და XVII-XIX საუკუნეებში გადასახლებულ ქართველთა ხალხური მუსიკის შესწავლის პრობლემები*. თბილისი: აკადემიური წიგნი.
- როსებაშვილი, კახი. (1981). *ქართული ხალხური სიმღერები*. თბილისი: მუსფონდი.
- ფარცხალაძე, ალი. (შემდგ.). (1936). *აჭარის ხალხური ცეკვები და სიმღერები*. ბათომი: აჭარის სახელმწიფო გამომცემლობა.
- ჩოხარაძე, მალხაზ. (2015). ხანძთა და ათორმეტ სავანეთა მხარის ძველი სალოცავები. ბათუმში: ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
- ჯავახიშვილი, ივანე. (1983). *თხზულებანი 12 ტომად*. ტ. II. თბილისი: მეცნიერება. https://en.wikipedia.org/wiki/Empire_of_Trebizond